

ROZDZIAŁ II

ZNAK, KATEGORIE SYNTAKTYCZNE

§ 4. Pojęcie znaku

Znak to nadany przez kogoś, dostrzegalny zmysłowo układ rzeczy lub zjawisko o określonej treści umożliwiający pewnej grupie odbiorców odczytanie tej treści.

Znak to najczęściej element jakiegoś języka, przedmiot, który w procesie porozumiewania się ludzi służy do przekazywania określonych treści (informacji czy znaczeń). Za pomocą znaku poznajemy rzeczywistość. Znak celowo został wytworzony przez człowieka dla celów komunikacyjnych. Może być on wyrażony wszelkimi zmysłami, jak np. słowem, dźwiękiem lub gestem. Znakiem może być przedmiot, który poprzez utrwalony sposób używania go jest środkiem komunikacji. Niekiedy nawet bierne zachowanie jest znakiem. Przykładem takiego znaku jest przyjęcie oferty. Zgodnie z art. 682 KC, jeżeli przedsiębiorca otrzymał od osoby, z którą pozostaje w stałych stosunkach gospodarczych, ofertę zawarcia umowy w ramach swej działalności, brak niezwłocznej odpowiedzi poczytuje się za przyjęcie oferty. Klasycznym przykładem uporządkowanego zbioru znaków słownych jest język.

Elementy znaku:

- 1) nadawca,
- 2) treść znaku,
- 3) odbiorca.

Nadawca to twórca znaku lub osoba, która przekazuje znak.

Treść znaku to reguły znaczeniowe nadane przez człowieka w celu komunikacyjnym, które są zrozumiałe dla określonej grupy odbiorców.

Odbiorca znaku to osoba, do której znak jest skierowany, do której dany znak dociera. Nadawca i odbiorca znaku może być jedną i tą samą osobą. Zdarza się, że sami sobie przesyłamy znaki, gdy np. robimy zakupy według wcześniej przygotowanej listy, sporządzamy notatki z wykładów czy zapisujemy ważne informacje do pamięci telefonu.

Przykładem znaku może być znak drogowy, o ile w jego treści istnieje intencja komunikacyjna. Treść zawarta jest zazwyczaj w substracie materialnym, z którym to substratem łączymy określone znaczenie. Nie będzie więc znakiem znak drogowy porzucony na wysypisku śmieci.

Znak ma swoje znaczenie, tylko jeżeli znajduje się w odpowiednim miejscu i w określonych okolicznościach. Każdy znak musi mieć odpowiednią treść. Bez treści porozumiewanie się nie jest możliwe.

Ten sam znak może być wyrażany za pomocą różnych reguł i w różnych językach. Wyrazy: *kobieta*, *woman*, *die Frau*, *la femme*, *женщина* oznaczają dokładnie ten sam zakres desygnatów.

Od znaku należy odróżnić oznakę, która jest objawem czy symptomem jakiegoś stanu rzeczy. **Oznaka** powstaje samoistnie, współtowarzyszy danemu stanowi rzeczy i niekiedy kieruje w jego stronę myśli. Oznaka tym różni się od znaku, że zjawisko współtowarzyszące danemu stanowi rzeczy powstaje samoistnie i nie ma zamierzonej treści komunikacyjnej. Dym kojarzymy z ogniem. Para wodna unosząca się z czajnika może być oznaką gotującej się wody. Spadające liście z drzew oznaką nadchodzącej jesieni. Zapalenie się latarni ulicznych oznaką nadchodzącego zmierzchu. Mokra droga oznaką deszczu. Szkło na drodze oznaką wypadku.

Oznaki to dla prawnika ważne źródło wiedzy pozawerbalnej. Fizjologiczne korelaty emocji wzbudzone u nieszczerego rejestrowane są za pomocą poligrafu. Inne mimowolne przekazy niewerbalne, np. tzw. mowa ciała, obserwowane są przez przesłuchujących *etc.*

Dźwięk gwizdka może być znakiem albo oznaką w zależności od obowiązujących konwencji. Dźwięk gwizdka sędziego na boisku sygnalizujący zawodnikom określone zachowanie się w czasie gry jest znakiem. Jeżeli ten sam sędzia przed meczem bada sprawność gwizdka, to jego dźwięk nie może być dla nas znakiem, a jedynie oznaką sprawności gwizdka.

§ 5. Język, stopnie języka, role semiotyczne wypowiedzi

I. Język

Język jest zbiorem znaków przyjętych na gruncie danego systemu, które służą do porozumiewania się. Z językiem stykamy się poprzez wypowiedź. W skład języka wchodzi zbiór zdań oraz zbiór reguł składniowych opisujących zasady łączenia i konstruowania wypowiedzi. W zależności od tego, czy w pierwotnej szacie kształtowania się języka reguły składniowe wypowiedzi miały charakter spontaniczny, czy zależny, wyróżniamy język naturalny i sztuczny.

Język naturalny jest językiem ukształtowanym spontanicznie, w sposób niezamierzony. Język ten jest pierwotnym językiem określonej grupy etnicznej. Początkowo kształtował się on samodzielnie bez świadomej ingerencji człowieka.

W języku naturalnym reguły składniowe języka człowiek odtworzył dopiero w wyniku obserwacji metod łączenia i konstruowania wypowiedzi. Przykładem języka naturalnego jest język grecki, hebrajski czy łaciński.

Język sztuczny natomiast od początku swojego funkcjonowania jest świadomym wytworem działalności jednostki lub grupy osób. Jest to język utworzony przez jednostkę lub grupę osób w wyniku celowej działalności człowieka. Język taki tworzony dla określonych celów od początku jest sformalizowany. W języku tym metody łączenia i konstruowania wypowiedzi są od samego początku ukształtowane w sposób zamierzony. Przykładem języka sztucznego jest esperanto (choć duży wpływ języka angielskiego spowodował wyparcie tego języka sztucznego), język programowania czy język migowy. Zarówno język naturalny, jak i sztuczny po ukształtowaniu w wyniku ingerencji człowieka podlegają stałej ewolucji. Pewne wyrazy odchodzą w sposób bezpowrotny, a w ich miejsce rodzi się potrzeba konstruowania nowych znaczeń. Wychodzą z obiegu wyrazy przestarzałe, które wskutek zmian kulturowych straciły użyteczność, a w ich miejsce wchodzi do obiegu wyrazy nowe. Postęp niemal w każdej dziedzinie społecznej, politycznej czy gospodarczej rodzi konieczność rozbudowania słownictwa. Luki słownikowe uzupełniane są poprzez zapożyczenia z języków obcych lub na drodze konstrukcji nowych wyrazów. Na przestrzeni wieków odnotowano obok przyrostu neologizmów i zaniku archaizmów zmianę znaczenia niektórych wyrazów pozostających w użyciu. Złodziej, zgodnie ze swoim słowotwórczym składem i etymologicznym znaczeniem, oznaczał początkowo złoczyńcę. Z biegiem czasu znaczenie złodzieja zacieśniło się do jednego, ściśle określonego w treści złego czynu².

Na podstawie wypowiedzi możemy poznać wykształcenie, wiek i pochodzenie regionalne rozmówcy. Inaczej formuje wypowiedzi dziecko, a inaczej osoba dorosła. Inaczej brzmi polszczyzna Ślązaka, a inaczej Warszawiaka. Po sposobie mówienia możemy ocenić poziom wykształcenia danego człowieka, a niekiedy nawet i jego zawód. Język pełni więc funkcję prezentacyjną. Najważniejszym zadaniem języka jest jednak funkcja komunikatywna. W procesie porozumiewania się istotne znaczenie odgrywa nie tylko znajomość danego języka, ale również i sprawność posługiwania się językiem. W języku polskim szyk wyrazów w zdaniu jest na ogół swobodny. Średniowieczna polszczyzna umieszczała w mowie potocznej orzeczenie na końcu zdania. Pod wpływem naleciałości z języka łacińskiego i czeskiego szyk zdania uległ zmianie, zachowując następujący porządek: podmiot, orzeczenie, dopełnienie³.

Najczęściej wyraz, na który chcemy zwrócić uwagę umieszczamy na pierwszym miejscu. W zdaniu: *Profesor Kowalski prowadzi wykłady z logiki dla studentów pierwszego roku prawa* kładziemy nacisk na profesora. Zdanie to możemy dowolnie przeobrażać w zależności od tego, na co chcemy położyć nacisk. Jeżeli istotą

² *Pókiś mi dobrze czynił, zwałem dobrodziejem, jakeś mi złość wyrządził, zowie już złodziejem* – zob. Z. Klemensiewicz, *Historia języka polskiego*, Warszawa 1985, s. 332.

³ Z. Klemensiewicz, *Historia języka polskiego*, Warszawa 1985, s. 423.

naszej wypowiedzi będzie informacja o wykładach z logiki, to powiemy, że *Wykłady z logiki dla studentów pierwszego roku prawa prowadzi profesor Kowalski*. Jeżeli natomiast chcemy mówić o studentach, wypowiedź tę rozpoczniemy od tej właśnie nazwy. Zmiana szyku odzwierciedla strukturę wypowiedzi.

Nie zawsze dany wyraz ma jedno znaczenie. Niekiedy temu samemu wyrazowi czy wyrażeniu można przypisać różne znaczenia. Wyrazy identycznie brzmiące, niemające wspólnych elementów znaczeniowych zwane są homonimami. Przykładem homonimu są słowa: *prawo, rewizja, źródło*. Słowo *prawo* odnosić się może np. do ogółu przepisów, do normy prawnej, do nauki o prawie, do nazwy kierunku studiów, do uprawnienia przysługującego danej osobie. Słowo *rewizja* oznaczać może przeszukiwanie, krytykę poglądów, środek odwoławczy. Mówiąc o źródle możemy mieć na myśli naturalny wypływ wody, to skąd coś pochodzi czy materiały stanowiące zasób pewnej wiedzy.

Oprócz wyrazów wieloznacznych możemy spotkać się z wyrażeniami, w których poszczególnym wyrazom lub całemu wyrażeniu nadano odmienne znaczenie. Tego typu wyrażenie, zwane idiomem, posiada swoiste znaczenie, odmienne od dosłownego. **Idiom** różni się od innych wyrażen tym, że jego znaczenie nie jest sumą znaczeń elementów składowych wypowiedzi. Zwroty idiomatyczne właściwe są tylko danemu językowi, stąd ich dosłowne tłumaczenie prowadzi do nieporozumień. Zwroty idiomatyczne nie dają się przetłumaczyć dosłownie na inny język. Przykładami idiomów są zwroty: *robić z igły widły, ciepłe kluski, niedźwiedzia przysługa, brać nogi za pas, przyszła koza do woza, trafiła kosa na kamień, lepszy wróbel w garści niż gołąb na dachu*.

Bywają również wyrazy, które różnią się brzmieniem, choć przypisano im w danym języku jednakowe znaczenie. Takie wyrazy zwane są synonimami. Synonimem samochodu jest słowo *auto*, ziemniaka – *kartofel*, demontażu – *rozbiórka*.

II. Stopnie języka

Język pierwszego stopnia to język zwany językiem przedmiotowym. Język pierwszego stopnia odnosi się bezpośrednio do nazywanych obiektów. Przykładem wypowiedzi pierwszego stopnia jest zdanie: *Student to słuchacz wyższej uczelni*. Gdybyśmy powiedzieli, że *Jan powiedział, że student to słuchacz wyższej uczelni*, posłużylibyśmy się językiem drugiego stopnia, gdyż mówilibyśmy o języku pierwszego stopnia. Każda kolejna wypowiedź jest wypowiedzią o jeden stopień wyższą. Język drugiego stopnia zwany jest metajęzykiem. Język trzeciego stopnia zwany jest metajęzykiem drugiego stopnia. Metajęzyk to język wyższego stopnia, bo opisuje inny język. Przykładem metajęzyka jest język prawniczy. Za pomocą języka prawniczego referujemy język prawny. Język prawny to język aktów prawnych. Językiem prawnym posługuje się ustawodawca tworząc dany tekst prawa. Treść danego przepisu zawarta w ustawie lub innym akcie prawnym należy do języka prawnego.

Język prawny jest językiem pierwszego stopnia. Przy stosowaniu prawa komentujemy wypowiedzi zawarte w języku prawnym, a skoro mówimy o języku pierwszego stopnia, to tworzymy tym samym wypowiedź drugiego stopnia. Gdybyśmy zaś mówili o języku drugiego stopnia, to tworzylibyśmy wypowiedź trzeciego stopnia. Przykładem wypowiedzi trzeciego stopnia może być glosa. W glosie komentuje się orzeczenia sądowe. Treść orzeczenia sądowego jest wypowiedzią drugiego stopnia, gdyż w orzeczeniu dokonujemy m.in. interpretacji zastosowanego przepisu prawnego, który to przepis, jak wcześniej wskazano, należy do języka przedmiotowego.

III. Role semiotyczne wypowiedzi

W procesie porozumiewania się istotną funkcję odgrywają również role semiotyczne wypowiedzi. Służą one do posługiwania się językiem w sposób najodpowiedniejszy w danej sytuacji komunikatywnej. Jeżeli chcemy przekazać komuś informację, przedstawić mu urywek otaczającej nas rzeczywistości bez zabarwienia emocjonalnego posłużymy się **funkcją opisową (deskryptywną)**. Przykładem wypowiedzi opisowej mogą być informacje typu: *Jan czyta gazetę; Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach znajduje się przy ul. Bankowej 11A; Przepisy prawa mogą ustanawiać nakazy dla obywateli; Doba trwa 24 godziny*. Większość zdań zawartych w niniejszym podręczniku pełni funkcję opisową.

Celem wypowiedzi może być również uzewnętrznienie stanu psychicznego i emocjonalnego osoby wypowiadającej się. Mówimy wówczas o **funkcji ekspresywnej** wypowiedzi. W funkcji ekspresywnej uzewnętrzniamy nasz stosunek do wypowiedzianych treści, np. poprzez rozczarowanie, gniew, radość, ironię lub okrzyk. Funkcja ekspresywna wypowiedzi polega na uzewnętrznieniu stanu psychicznego osoby wypowiadającej się. Osoba może uzewnętrzniać swoje uczucia i nastroje poprzez wyrażanie sympatii, antypatii, zmartwienia, żalu, współczucia, smutku czy zadowolenia. W mowie ekspresję wyrażamy przy użyciu odpowiedniej intonacji. Przykładem ekspresji mogą być następujące wypowiedzi: *Ach, jaki piękny krajobraz!; Dłużej już tego nie wytrzymam!; Och nie! Znowu błąd!*

Odmianą rolę semiotyczną pełni w wypowiedzi **funkcja sugestywna**. Funkcja ta jest bodźcem do określonego zachowania. Z funkcji tej korzystamy, gdy chcemy zmusić odbiorcę wypowiedzi do określonego działania. Poprzez wypowiedź sugestywną wpływamy na zachowanie innej osoby. Przykładem wypowiedzi sugestywnej mogą być wyrażenia: *podejdź do mnie, pomóż mi; chodźmy na wykład; czujcie się, jak u siebie w domu; podaj mi, proszę, tę książkę; proszę, wyjdź stąd, bo mnie denerwujesz*.

Kolejną funkcją wypowiedzi jest **funkcja performatywna**. Dana wypowiedź pełni funkcję performatywną, jeżeli poprzez wypowiedź następuje jakiś stan o charakterze czysto umownym. Zachowanie zgodne z funkcją performatywną tworzy coś konwencjonalnego. To coś nabiera mocy dlatego, że przebiega w określony spo-

sób. Przykładem funkcji performatywnej mogą być określone sformułowania wypowiedziane podczas ślubowania, przysięgi, chrztu, ślubu, wydania wyroku.

W Stanach Zjednoczonych performatywnie przebiega aresztowanie przez policjanta. Bez względu na powagę naruszenia prawa i status społeczny sprawcy, każdemu z nich zakłada się kajdanki. W ten sposób zaakcentowane i upublicznione zostaje, że dana osoba pozbawiona została wolności.

Również wydanie wyroku sporządzonego przez skład sędziów wymaga pewnego układu ceremonialnego. Wyrok taki musi być podpisany i ogłoszony. Każda wypowiedź pełniąca funkcję performatywną musi być sformułowana w warunkach ściśle określonych, wywołujących jej performatywne znaczenie. W przeciwnym przypadku wypowiedź performatywna jest nieważna.

Język służy nie tylko do przekazywania komunikatów, ale i do nawiązywania, podtrzymywania, a poniekąd i współkształtowania więzi międzyludzkich. Stąd na język składa się też zbiór odpowiednich zwrotów okazjonalnych i grzecznościowych *etc.* Tak wyrażana jest **funkcja fatyczna** języka. Za jej pomocą zmierzamy najczęściej do nawiązania lub podtrzymania kontaktu z rozmówcą. Przykładem wypowiedzi fatycznej może być zwrot: *ciekawa jestem twojego zdania*, jak również zwroty przywitalne, typu: *dzień dobry, witaj, pozdrawiam cię* oraz wypowiedzi pytajne, np. *co o tym sądzisz?*.

§ 6. Kategorie syntaktyczne

Syntaktyka to nauka zajmująca się badaniem związków, jakie zachodzą między znakami wewnątrz danego języka. Syntaktyka bada więc zależności międzywyrazowe, występujące w danej wypowiedzi. Dwa wyrazy należą do tej samej kategorii syntaktycznej, jeżeli wyraz *a* zastąpimy wyrazem *b*, a całość składniowa nie ulegnie zmianie. W zdaniach: *Każdy notariusz jest prawnikiem; Żaden sędzia nie jest adwokatem; Niektórzy oskarżyciele są prokuratorami; Niektórzy pełnomocnicy procesowi nie są radcami prawnymi*, wyrazy: *notariusz, prawnik, sędzia, adwokat, oskarżyciel, prokurator, pełnomocnik procesowy, radca prawny* należą do tej samej kategorii syntaktycznej. Jeżeli w zdaniu: *Każdy notariusz jest prawnikiem* wyraz *prawnik* zastąpimy wyrazem *adwokat*, to powstanie zdanie: *Każdy notariusz jest adwokatem*. Powstałe zdanie jest wyrażeniem poprawnym składniowo, gdyż wyrazy *prawnik* i *adwokat* należą do tej samej kategorii syntaktycznej. W wyniku takiego przeobrażenia ulec może zmianie jedynie wartość logiczna wypowiedzi. W podanym przykładzie zdanie prawdziwe zastąpiono zdaniem fałszywym. Nie uległa jednak zmianie poprawność składniowa wypowiedzi. Zarówno pierwotne wyrażenie, jak i wyrażenie przekształcone tworzą sensowne zdania. Sensowność wypowiedzi ulegnie zmianie, jeżeli w wyniku zamiany nie będziemy przestrzegać tożsamości kategorii syntaktycznej. Jeżeli w zdaniu: *Każdy notariusz jest prawnikiem* wyraz *prawnik* zastąpimy wyrazem *wstępuje*, to powstanie wypowiedź niepo-

prawna składniowo. Wyrażenie: *Każdy notariusz jest wstępuje* jest wyrażeniem bezsensownym.

Wśród kategorii syntaktycznych wyróżniamy:

- 1) nazwy,
- 2) zdania,
- 3) funktory,
- 4) operatory.

Nazwa to wyraz bądź wyrażenie nadające się na podmiot, bądź orzecznik orzeczenia imiennego. Przykładem nazwy jest wyraz *student*. W zdaniu: *Adwokat jest prawnikiem* wyrazy: *adwokat* i *prawnik* są nazwami. Nazwę oznaczać będziemy literą *n*.

Zdaniem na gruncie logiki jest każda wypowiedź oznajmująca i jednoznaczna, informująca, że tak, a tak jest albo tak, a tak nie jest. Zdanie oznaczać będziemy literą *z*.

Funktor jest łącznikiem. Rola funktora polega na wiązaniu wyrazów w wyrażenia bardziej złożone. Inaczej mówiąc funktor jest wyrazem lub wyrażeniem, które nie jest ani zdaniem, ani nazwą, a dopiero w połączeniu z innym wyrazem lub wyrażeniem daje nazwę albo zdanie albo inną sensowną całość niebędącą ani nazwą, ani zdaniem. Jeżeli wyraz w połączeniu z innym wyrazem lub wyrażeniem daje nazwę, to wyraz ten pełni funkcję **funktora nazwotwórczego**. Jeżeli wyraz w połączeniu z innym wyrazem lub wyrażeniem daje zdanie, to wyraz ten pełni funkcję **funktora zdaniotwórczego**.

Przykładem funktora nazwotwórczego w wyrażeniu *wysoki mężczyzna* jest wyraz *wysoki*. W powyższym zestawieniu wyraz *wysoki* jest funktorem nazwotwórczym, ponieważ wyraz ten w zestawieniu z innym wyrazem tworzy nazwę. Do utworzenia nazwy w tym przypadku niezbędny jest jeden argument nazwowy odpowiadający na pytanie *кто jest wysoki?*. *Wysoki* w tym zestawieniu jest funktorem nazwotwórczym od jednego argumentu nazwowego. W wypowiedzi: *Jan jest wysoki* wyraz *wysoki* jest nazwą. Kategoria syntaktyczna wyrazu uzależniona jest od roli składniowej, jaką dany wyraz pełni w konkretnym wyrażeniu.

Spójnik *i* jest **funktorem dwuargumentowym**, gdyż łączy dwa argumenty danego rodzaju. W przypadku spójnika nie można określić rodzaju funktora bez zestawienia łącznika z innymi elementami. Jeżeli spójnik *i* połączymy z dwoma nazwami, to będzie on pełnił funkcję funktora nazwotwórczego od dwóch argumentów nazwowych. Jeżeli natomiast spójnik ten połączymy z dwoma zdaniami, to przybierze on postać funktora zdaniotwórczego od dwóch argumentów zdaniowych. Łącznik *i* może być zarówno funktorem nazwotwórczym, jak i zdaniotwórczym – w zależności od tego, co ten spójnik łączy. Z powyższego wynika, że dany wyraz może być zaliczony do różnych kategorii syntaktycznych w zależności od tego, jaką rolę składniową pełni. Najczęściej dotyczy to przymiotników, liczebników i przysłówków.

Zarówno funktory nazwotwórcze, jak i zdaniotwórcze mogą być jedno- lub wieloargumentowe.

Funktory nazwotwórcze wymagają zazwyczaj argumentu nazwowego lub argumentów nazwowych, natomiast funktory zdaniotwórcze mogą łączyć się z argumentami nazwowymi albo argumentami zdaniowymi. Funktor zdaniotwórczy od argumentu nazwowego albo funktor zdaniotwórczy od argumentów nazwowych nazywany jest predykatem, natomiast funktor zdaniotwórczy od argumentów zdaniowych – spójnikiem. Jeżeli spójnik taki umożliwia nam określenie wartości logicznej całej wypowiedzi, nazwiemy go spójnikiem prawdziwościowym. Wyjątkowo możemy spotkać się z funktorem nazwotwórczym od argumentu zdaniowego. W zdaniu: *Wypowiedź: mężczyzna jest człowiekiem* jest zdaniem prawdziwym, wyraz *wypowiedź* jest funktorem nazwotwórczym od jednego argumentu zdaniowego.

Przykładem funktorów nazwotwórczych od jednego argumentu nazwowego w zdaniu: *Pilny student słucha wykładu, a leniwy student śpi*, są wyrazy: *pilny*, *leniwy*. Jeżeli jedno z przytoczonych powyżej zdań poprzedzimy zwrotem: *nieprawda że...*, to zwrot ten przybierze postać funktora zdaniotwórczego od jednego argumentu zdaniowego.

Przykładem funktora zdaniotwórczego od dwóch argumentów zdaniowych w przytoczonym wyżej zdaniu złożonym jest łącznik *a*.

W zdaniu: *Jan śpi, a Mateusz czyta książkę* wyraz *śpi* jest funktorem zdaniotwórczym od jednego argumentu nazwowego, natomiast *czyta* jest funktorem zdaniotwórczym od dwóch argumentów nazwowych.

Jeżeli wyraz w połączeniu z innym wyrazem lub wyrażeniem daje sensowną całość niebędącą ani nazwą, ani zdaniem, to ta sensowna całość nazywa się **funktorem funktorotwórczym**. Przykładem funktora funktorotwórczego w wyrażeniu: *Jan głośno czyta* jest wyraz *głośno*. W powyższym wyrażeniu wyraz *głośno* jest funktorem funktorotwórczym, ponieważ wyraz ten w zestawieniu z wyrazem *czyta* nie tworzy ani nazwy, ani zdania, tylko pewną sensowną całość – *głośno czyta*, wymagającą dalszego uzupełnienia. Ta pewna sensowna całość zwana jest funktorem, stąd argumentem funktora funktorotwórczego jest zawsze funktor.

Funktor zapisujemy w postaci ułamka. Nad kreską wpisujemy to, co dany funktor tworzy. Funktor nazwotwórczy tworzy nazwę, stąd nad kreską wpisujemy *n*. Funktor zdaniotwórczy tworzy zdanie, stąd nad kreską wpisujemy *z*. Funktor funktorotwórczy tworzy funktor, stąd nad kreską wpisujemy funktor. Pod kreską natomiast wpisujemy to, co jest potrzebne, by dana sensowna całość powstała. Przeanalizujemy powyższe stwierdzenia na przykładach.

W wyrażeniu *leniwy student* wyraz *leniwy* jest funktorem nazwotwórczym, ponieważ jeżeli dowiemy się kto jest leniwy, to powstanie nazwa. Skoro funktor ten tworzy nazwę, to nad kreską wpisujemy *n*. Nazwa ta jednak powstanie, jeżeli wyraz *leniwy* połączymy z jednym argumentem nazwowym, który to argument odpowiada na pytanie: *кто jest leniwy?* By zatem powstała nazwa, wyraz ten musimy wzbogacić o jeden argument nazwowy, stąd pod kreską wpisujemy *n*.

leniwy	student
$\frac{n}{n}$	n

W wyrażeniu: *Mateusz czyta książkę* wyraz *czyta* jest funktorem zdaniotwórczym, ponieważ jeżeli dowiemy się kto czyta i co czyta, to powstanie zdanie. Skoro funktor ten tworzy zdanie, to nad kreską wpisujemy *z*. Zdanie to jednak powstanie, jeżeli wyraz *czyta* połączymy z argumentami nazwowymi, które to argumenty udzielą odpowiedzi na pytanie: *kto czyta?* i *co czyta?*. By zatem powstało zdanie: wyraz *czyta* musimy wzbogacić o dwa argumenty nazwowe, stąd pod kreską wpisujemy *nn*. Wyraz *czyta* jest funktorem zdaniotwórczym od dwóch argumentów nazwowych.

Mateusz	czyta	książkę.
n	$\frac{z}{nn}$	n

W wyrażeniu: *Mateusz głośno czyta książkę* wyraz *głośno* jest funktorem funktorotwórczym, ponieważ wyraz ten w połączeniu z innym wyrazem (*czyta*) daje sensowną całość (*głośno czyta*), niebędącą ani nazwą, ani zdaniem. Funktor funktorotwórczy zapisujemy w postaci ułamka piętrowego, gdyż funktor funktorotwórczy tworzy funktor, a argumentem funktora funktorotwórczego jest zawsze funktor. Skoro funktor funktorotwórczy tworzy funktor, to nad kreską wpisujemy funktor. Zwrot: *głośno czyta* jest funktorem. Wyrażenie: *głośno czyta* jest funktorem zdaniotwórczym od dwóch argumentów nazwowych. Funktor *głośno* tworzy funktor zdaniotwórczy od dwóch argumentów nazwowych. Wyżej powiedzieliśmy, że to, co dany funktor tworzy, wpisujemy nad kreską. Nad kreską wpisujemy więc: $\frac{z}{nn}$

$\frac{z}{nn}$
$\frac{z}{nn}$

Pod kreską natomiast wpisujemy te argumenty, które są potrzebne, by dany funktor powstał. Aby tak się stało, musimy połączyć go z funktorem zdaniotwórczym od dwóch argumentów nazwowych. Przy funktorze funktorotwórczym zawsze nad kreską wpisujemy to samo, co pod kreską, gdyż funktor ten tworzy zawsze taki funktor, który charakterystyczny jest dla argumentu funktorotwórczego. Funktor funktorotwórczy zawsze zarówno nad, jak i pod kreską ma to oznaczenie, które stoi przy funktorze, do którego funktor funktorotwórczy się odnosi.

Mateusz	głośno	czyta	książkę.
	z		
	—		
	nn	z	
n	—	—	n
	z	nn	
	—		
	nn		

Operator jest wyrażeniem zawierającym zmienną, którego dołączenie do funkcji zdaniowej tworzy nowe wyrażenie – zdanie, nazwę lub funktor⁴.

Operatorami są wyrażenia wiążące zmienne, jak np. kwantyfikatory, znaki działania, tj. dodawania, odejmowania, dzielenia itp., znak większości, równości itd. Kwantyfikatory będą przedmiotem odrębnych rozważań, stąd w tej części podręcznika celowo je pominięto.

§ 7. Podsumowanie

Syntaktyka jest nauką opisującą zależności, jakie zachodzą między znakami wewnątrz danego języka. Uczy w jaki sposób połączyć dane wyrazy w wyrażenia bardziej złożone, by uzyskać wypowiedź poprawną. Do kategorii syntaktycznych zaliczamy:

- 1) nazwy,
- 2) zdania,
- 3) funktoy,
- 4) operatory.

Nazwą jest wyraz bądź wyrażenie nadające się na podmiot bądź orzecznik orzeczenia imiennego. Nazwę oznaczamy literą *n*. W zdaniu *Jan jest adwokatem* wyrazy: *Jan* i *adwokat* są nazwami.

Zdanie to wypowiedź posiadająca wartość logiczną. Zdaniem na gruncie logiki jest każda wypowiedź oznajmująca i jednoznaczna, informująca, że tak, a tak jest albo tak, a tak nie jest. Zdanie oznaczamy literą *z*.

Funktor jest łącznikiem. Rola funktoy polega na wiązaniu wyrazów w wyrażenia bardziej złożone. Inaczej mówiąc, funktoy jest wyrazem lub wyrażeniem, które nie jest ani zdaniem, ani nazwą, a dopiero w połączeniu z innym wyrazem lub wyrażeniem daje nazwę albo zdanie lub inną sensowną całość niebędącą ani nazwą, ani zdaniem. Jeżeli wyraz w połączeniu z innym wyrazem lub wyrażeniem daje nazwę, to wyraz ten pełni funkcję funktoy **nazwotwórczego**. Przykładem funktoy nazwotwórczego w wyrażeniu *pilny student* jest wyraz *pilny*.

⁴ M. Szymczak, Słownik języka polskiego, Warszawa 1999.

Jeżeli wyraz w połączeniu z innym wyrazem lub wyrażeniem daje zdanie, to wyraz ten pełni funkcję funktora zdaniotwórczego. Przykład funktora zdaniotwórczego w wypowiedzi: *Jan jest pilnym studentem* stanowi wyraz *jest*.

Jeżeli wyraz w połączeniu z innym wyrazem lub wyrażeniem daje sensowną całość, niebędącą ani nazwą, ani zdaniem, to ta sensowna całość jest określana funktorem funktorotwórczym. Przykładem funktora funktorotwórczego w wyrażeniu: *Jan uważnie słucha* jest wyraz *uważnie*.

Dla lepszego zrozumienia materiału określmy kategorie syntaktyczne wyrażeń:

- Jan pije mleko.
- Pracowita sprzątaczką starannie sprząta mieszkanie.
- Drewniana szafa stoi w pokoju.

Rozwiązywanie zadań polegających na określeniu kategorii syntaktycznych należy rozpocząć od określenia ogólnej kategorii syntaktycznej całej wypowiedzi. Wypowiedź pierwsza: *Jan pije mleko* jest zdaniem. Skoro mamy do czynienia w tej wypowiedzi ze zdaniem, to któryś z wyrazów pełni w tej wypowiedzi funkcję funktora zdaniotwórczego. Funktor zdaniotwórczy w zdaniu prostym odpowiada na pytanie: *co robi?*. Funktorem tym jest wyraz *pije*. Dzięki temu wyrazowi powstanie zdanie. Aby jednak to zdanie powstało, należy ten funktor połączyć z dwoma argumentami nazwowymi. Chcemy bowiem wiedzieć kto pije i co pije. Wyraz *pije* jest funktorem zdaniotwórczym od dwóch argumentów nazwowych. Wyrazy odpowiadające na pytania: *kto?*, *co?* są nazwami. Mamy gotowe rozwiązanie, które zapisujemy w języku sformalizowanym w sposób następujący:

Jan	pije	mleko.
	z	
n	— nn	n

Teraz metodą skreśleń można jeszcze upewnić się, że rozwiązanie jest prawidłowe. Skoro wyraz *pije* jest funktorem zdaniotwórczym od dwóch argumentów nazwowych, to należy argumenty te przyporządkować do określonych nazw. Jeden argument nazwowy odnosi się do *Jana*, a drugi do wyrazu *mleko*. Zatem odpowiednio argumenty nazwowe skreślamy wraz z nazwami, do których te argumenty się odnoszą.

Jan	pije	mleko.
	z	
n	— nn	n

Pozostało jedynie z, co oznacza, że wyrażenie powyższe jest zdaniem.

W podobny sposób rozwiążmy następne przykłady. Dla sprawdzenia podajemy rezultat, który powinniśmy uzyskać.

Pracowita	sprzątaczką	starannie	sprząta	mieszkanie.
		z		
		—		
n		nn	z	
—	n	—	—	n
n		z	nn	
		—		
		nn		
Drewniana	szafa	stoi	w	pokoju.
		z		
		—		
n		nn	n	
—	n	—	—	n
n		nn	n	

Zadania z rozwiązaniami

1. Określ kategorie syntaktyczne wyrażenia: *Ala ma psa.*

W wyrażeniu: *Ala ma psa* wyraz *ma* jest funktorem zdaniotwórczym, ponieważ jeżeli dowiemy się kto ma i co ten ktoś ma, to powstanie zdanie. Skoro funktor ten tworzy zdanie, to nad kreską wpisujemy *z*. Zdanie to jednak powstanie, jeżeli wyraz *ma* połączony zostanie z argumentami nazwowymi, które to argumenty udzielą odpowiedzi na pytania: *kto ma?* i *co ma?* Zatem, aby powstało zdanie, wyraz *ma* musi zostać wzbogacony o dwa argumenty nazwowe, stąd pod kreską wpisuje się *nn*. Wyraz *ma* jest funktorem zdaniotwórczym od dwóch argumentów nazwowych.

$$\begin{array}{c} \text{ma} \\ z \\ \hline \text{nn} \end{array}$$

Nazwa to wyraz bądź wyrażenie nadające się na podmiot lub orzecznik orzeczenia imiennego. W wyrażeniu: *Ala ma psa* wyrazy *Ala* i *pies* są nazwami. Nazwę oznaczamy literą *n*, stąd całość rozpisujemy w sposób następujący:

Ala	ma	psa.
	z	
	—	
n	nn	n

2. Określ kategorie syntaktyczne wyrażen:

- a) Adam kupił telefon komórkowy.
- b) Student prawa wytrwale słuchał wykładu.
- c) Brat jest zdenerwowany, bo zgubił pieniądze pożyczzone od kolegi.

Rozwiązywanie zadań tego typu należy rozpocząć od określenia ogólnej kategorii syntaktycznej całej wypowiedzi. Wypowiedź pierwsza: *Adam kupił telefon komórkowy* jest zdaniem. Skoro mamy do czynienia w tej wypowiedzi ze zdaniem, to któryś z wyrazów pełni w tej wypowiedzi funkcję funkтора zdaniotwórczego. Funktor zdaniotwórczy w zdaniu prostym odpowiada na pytanie: co robi? Funktorem tym jest wyraz *kupił*. Dzięki temu wyrazowi powstanie zdanie. By jednak to zdanie powstało, należy ten funktor połączyć z dwoma argumentami nazwowymi. Chcemy bowiem wiedzieć kto kupił i co kupił. Wyraz *kupił* jest funktozem zdaniotwórczym od dwóch argumentów nazwowych. Wyrazy odpowiadające na pytania: kto?, co? są nazwami. W wypowiedzi tej występują dwie nazwy: *Adam* i *telefon komórkowy*. *Telefon komórkowy* jest nazwą złożoną. W nazwie tej istotą nazwy jest telefon. Wyraz *komórkowy* przyłączony jest do nazwy *telefon* i dopiero z tą nazwą może przybrać postać nazwy. Sam wyraz *komórkowy* pełni zatem funkcję funkтора nazwotwórczego, gdyż utworzy nazwę dopiero po połączeniu go z argumentem nazwowym, stąd mówi się, że jest to funktor nazwotwórczy od jednego argumentu nazwowego. Cała wypowiedź w języku sformalizowanym zostanie zapisana jako:

Adam	kupił	telefon	komórkowy.
	z		n
n	— nn	n	— n

Teraz metodą skreśleń można upewnić się, że rozwiązanie jest prawidłowe. Wyraz *komórkowy* jest funktozem nazwotwórczym od jednego argumentu nazwowego. Argument nazwowy odnosi się do nazwy telefon. Oznaczenie argumentu nazwowego redukujemy z nazwą, do której funktor się odnosi. Po redukcji w zapisie sformalizowanym uzyskamy nazwę, gdyż wyrażenie *telefon komórkowy* jest nazwą (nazwą złożoną).

Adam	kupił	telefon	komórkowy.
	z		n
n	— nn	n	— n

Skoro wyraz *kupił* jest funktozem zdaniotwórczym od dwóch argumentów nazwowych, to należy argumenty te przyporządkować do określonych nazw. Jeden argument nazwowy odnosi się do wyrazu *Adam*, a drugi do wyrazu *telefon komórkowy*. Należy zatem przystąpić do dalszych skreśleń i odpowiednio argumenty nazwowe skreślić, wraz z nazwami, do których te argumenty się odnoszą.

Adam	kupił	telefon	komórkowy.
	z		n
n	— nn	n	— n

Ze sformalizowanego zapisu pozostało jedynie z , co oznacza, że wyrażenie powyższe jest zdaniem.

W podobny sposób należy rozwiązać kolejne przykłady. Poniżej został przedstawiony rezultat, który powinien zostać uzyskany.

	Student		prawa		wytrwale		słuchał		wykładu.
				z					
			n	nn	z				
	n		n	z	nn				n
				nn					

Brat	jest	zdenerwowany	bo	zgubił	pieniądze	pożyczone	od	kolegi.
	z		z	z		n	n	
n	nn	n	zz	nn	n	n	nn	n

3. Określ kategorie syntaktyczne wyrażenia: *kobieta upadła*, biorąc pod uwagę znane Ci znaczenia tego zwrotu.

Zwrot *kobieta upadła* jest wyrażeniem wieloznacznym. Może odnosić się do osoby lub czynności. Mówiąc o osobie, ma się na myśli kobietę lekkich obyczajów. Odnosząc zaś ten zwrot do czynności, myśli się o kobiecie, która się przewróciła. Przy pierwszym znaczeniu ma się zatem do czynienia z nazwą złożoną, gdzie *kobieta* jest nazwą, a *upadła* – funktorem nazwotwórczym od jednego argumentu nazwowego.

kobieta	upadła
n	n
	n

W drugim zaś znaczeniu zwrot *kobieta upadła* jest zdaniem. W takim przypadku *kobieta* jest nazwą, a *upadła*, funktorem zdaniotwórczym od jednego argumentu nazwowego.

kobieta	upadła
n	z
	n

4. Określ kategorie syntaktyczne wyrażenia: *Przyśniła mi się rzeczywistość, więc się obudziłem*.

Wypowiedź: *Przyśniła mi się rzeczywistość, więc się obudziłem* jest zdaniem złożonym, składającym się z dwóch zdań prostych. Skoro w tej wypowiedzi zostały przedstawione dwa zdania proste, to wystąpią w niej trzy funktory zdaniotwórcze. W każdym zdaniu prostym musi wystąpić bowiem funktor zdaniotwórczy odpowiadający na pytanie: co robi? Ponadto zdania proste połączone są ze sobą łącznikiem, zwanym funktorem zdaniotwórczym. Funktorem zdaniotwórczym w przedstawionym powyżej zdaniu są wyrazy: *przyśniła* i *obudziłem*. Dzięki nim powstaje zdanie.

Przyśniła	mi	się	rzeczywistość,	więc	się	obudziłem.
z						z
-----						-----
nn						n

W przypadku wyrazu *przyśniła* celem jest poznanie odpowiedzi na pytanie: co się przyśniło? i komu się to coś przyśniło? Stąd *przyśniła* jest funktorem zdaniotwórczym od dwóch argumentów nazwowych. Wyrazy odpowiadające na pytania: co się przyśniło? (*rzeczywistość*) i komu się przyśniło? (*mi*) są argumentami nazwowymi. W drugim zdaniu (*obudziłem się*) wyraz *obudziłem* jest funktorem zdaniotwórczym od jednego argumentu nazwowego. Wystarczy bowiem, jak dowiemy się kto się obudził. W zdaniu tym występuje podmiot w domyśle (*ja*).

Łącznik *więc* łączy dwa zdania. W wyniku połączenia dwóch zdań powstanie zdanie złożone, stąd *więc* jest funktorem zdaniotwórczym od dwóch argumentów zdaniowych. W obydwu zdaniach mamy do czynienia z czasownikami zwrotnymi. Wyraz *się* jest funktorem funktorotwórczym. Funktor funktorotwórczy jest wyrazem, który w połączeniu z innym wyrazem lub wyrażeniem daje sensowną całość, niebędącą ani nazwą, ani zdaniem.

W analizowanym zdaniu *się* jest funktorem funktorotwórczym, ponieważ wyraz ten w zestawieniu z wyrazem *przyśniła* czy z wyrazem *obudziłem* nie tworzy ani nazwy, ani zdania, tylko pewną sensowną całość *przyśniła się, obudziłem się*, wymagającą dalszego uzupełnienia. Ta pewna sensowna całość nazywana jest funktorem, stąd argumentem funktora funktorotwórczego jest zawsze funktor.

Funktor zapisujemy w postaci ułamka. Funktor funktorotwórczy w zapisie przybiera postać piętrowego ułamka. Nad kreską wpisujemy to, co dany funktor tworzy. Funktor funktorotwórczy tworzy funktor, stąd nad kreską wpisujemy funktor. Pod kreską natomiast wpisujemy to, co jest potrzebne, by dana sensowna całość powstała. Praktycznie zapis nad kreską pokrywa się z zapisem pod kreską.

Jako że ze zrozumieniem funktorów funktorotwórczych studenci mają najwięcej problemów, spróbujmy wyjaśnić je w sposób bardziej przystępny.

Jeżeli ustalimy, że dany wyraz w połączeniu z innym wyrazem lub wyrażeniem daje sensowną całość niebędącą ani nazwą, ani zdaniem, to wiemy, że mamy do czynienia z funktorem funktorotwórczym. W analizowanym zdaniu *się* jest funktorem funktorotwórczym. Wyraz *się* w połączeniu z *przyśniła* daje zwrot *przyśni-*

ła się. Zwrot *przyśniła się* jest funktorem zdaniotwórczym od dwóch argumentów nazwowych. Funktor funktorotwórczy zawsze zarówno nad, jak i pod kreską ma to oznaczenie, które stoi przy funktorze, do którego funktor funktorotwórczy się odnosi, a zatem w niniejszym przypadku zarówno nad kreską, jak i pod kreską wpiszemy: $\frac{z}{nn}$

$$\frac{\frac{z}{nn}}{\frac{z}{nn}}$$

Pełne rozwiązanie należy zapisać w języku sformalizowanym w sposób następujący:

Przyśniła	mi	się	rzeczywistość,	więc	się	obudziłem.
		$\frac{z}{nn}$			$\frac{z}{n}$	
$\frac{z}{nn}$	n	$\frac{z}{nn}$	n	$\frac{z}{zz}$	$\frac{z}{n}$	$\frac{z}{n}$
		$\frac{z}{nn}$			$\frac{z}{n}$	

Zadania

1. Podaj przykład idiomu i wskaż jego swoiste znaczenie.
2. Jak rozumiesz następujące zwroty:
 - a) jak zwał, tak zwał,
 - b) odplacił pięknym za nadobne,
 - c) on zawsze szukał dziury w całym,
 - d) udawać Greka,
 - e) ta wiadomość wyszana jest z palca,
 - f) na pochyłe drzewo wszystkie kozy skaczą.
3. Podaj przykład wypowiedzi:
 - a) opisowej,
 - b) ekspresywnej,
 - c) sugestywnej,
 - d) performatywnej.
4. Jaka rolę semiotyczną wyrażają poniższe wypowiedzi:
 - a) (podczas wyścigu) Gotowi do biegu, start!

